

V. GRINAVECKIS

DAIKTAVARDŽIŲ PRIESAGA -ŪLIS

Žemaičiai vartoja pluoštą daiktavardžių su priesaga -ūlis arba -ūlē. Pavyzdžiui, apie Laūkuvą turimi šie priesagos -ūlis vediniai: *ātlykūlis* 'liekana, likutis', *ātskydūlis* 'atsiskyrėlis, atskilėlis', *ātspindūlis* 'atspindys', *ātžindūlis* 'atžindytas vaikas ar gyvulių jauniklis', *iškirtūlis* 'iškirstas medis ar krūmas', *išvirtūlis* 'išvirtęs medis', *nūdegūlis* 'nuodėgulis', *nūkirtūlis* 'nukirsto medžio ar krūmo liekana (dažniausiai pievoje)', *nūkritūlis* 'kas nukritęs (pavyzdžiui, obuolys nuo obels)', *nūmirūlis* 'numirėlis', *nūskendūlis* 'paskenduolis', *nūsprogūlis* 'kas menkas, liesas', *nūvirtūlis* 'nūvirtęs medis', *pāmiršūlis* 'pamiršėlis', *pāpžindūlis* 'papžindėlis', *pāskendūlis* 'paskenduolis', *pāklydūlis* 'paklydėlis', *pāvargūlis* 'vargšas, elgeta', *pāvydūlis* 'pavyduolis', *prāgydrūlis* 'pragiedrulis', *ūžmiršūlis* 'užuomarša' ir kt.

Kai kurie priesagos -ūlis dariniai vartojami didesniame žemaičių tarmių plote. Pavyzdžiui, *ātlykūliai* vartojama apie Karklėnus, Ūžventį, *ātskydūlis* — apie Barstýčius, Šatės, *ātspindūlis* — apie Vārputėnus, Ūžventį, Barstýčius, Sālantus, *ātžindūlis* — apie Barstýčius, Sālantus, Vidsodį, Pāvandenę, *prāgydrūlis* — apie Luōkę ir kt. Čia minėtieji plačiau vartojamieji pavyzdžiai yra patekę į „Lietuvių kalbos žodyną“. Kai kurie daiktavardžiai su priesaga -ūlis pateikti ir V. Vitkausko „Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodyne“ (V., 1976), pavyzdžiui: *ātlykūlis*, *ātspindūlis*, *ātžindūlis*, *nūkirtūlis*, *prāgydrūlis*. Tačiau dariniai *iškirtūlis*, *išvirtūlis*, *nūdegūlis*, *nūkirtūlis*, *nūkritūlis*, *nūmirūlis*, *nūskendūlis*, *nūsprogūlis*, *nūvirtūlis*, *pāmiršūlis*, *pāpžindūlis*, *pāskendūlis*, *pāvargūlis*, *pāvydūlis* iki šiol kalbos mokslui buvo nežinomi.

Kaip jau buvo minėta, pasitaiko vedinių su priesaga -ūlē arba -ūlis, -ė. Pavyzdžiui, apie Alsėdžius vartojama *prāgydrūlē* 'pragiedrulis'; šis žodis pateikiamas ir A. Juškos žodyne. Be to, A. Juškos žodyne randama *ātlikūlis*, -ė.

Kaip anksčiau pateiktieji pavyzdžiai rodo, dariniai su priesaga -ūlis yra padaryti iš priešdėlinių veiksmažodžių (išskyrus *pāpžindūlis*, kuris yra dvišaknis). Visi jie kirčiuojami pirmajame skiemenyje, tačiau dar turi ir šalutinį nukeltinį kirtį (pavyzdžiui: *ātli·kūlis*, *ātspi·ndūlis*, *ātzi·ndūlis* ir kt.). Taip pat visi priesagos -ūlis (-ūlē) vediniai yra keturskiemeniai. Trumpesnių žodžių su priesaga -ūlis, -ūlē nėra, išskyrus V. Urbučio pateikiamą *juodūlē* (nekirčiuota) 'juoda dėmė'. Todėl kyla pamatuotas įtarimas, kad priesaga -ūlis, -ūlē yra atsiradusi iš priesagos -ulis, -ė dėl priesagos

-u- pailgėjimo gavus nukeltinį kirtį. Kaip žinoma, žemaičių tarmėse (išskyrus pietryčių pakraštį) keturskiemeniai žodžiai, turintys senovinį kirtį pirmajame skiemenyje, visada turi dar nukeltinį kirtį. Mūsų atveju nukeltinį kirtį dėsningai gavo priešpaskutinis skienuo, kurio trumpasis balsis *u* turėjo pailgėti. Kad balsis *u*, gavęs nukeltinį kirtį, bent atskirais atvejais ilgėdamas virsta ilguoju *ū*, rodo ir kai kurie kiti pavyzdžiai. Laukuviškiai gana dažnai šalia *lāukova* ~ *Laūkuva*, *šāudova* ~ *Šiaūduva* taria ir su nukeltiniu kirčiu bei pailgėjusiu *u* *lāukūva*, *šāudūva*. Greičiausiai dėl nukeltinio kirčio tariamas ilgasis *u* ir sudurtiniuose žodžiuose *dvėgūps* ~ *dvīgūbas* 'dvigubas', *trėgūps* – *trīgūbas* 'trigubas', *ketōrgūps* ~ *ketūrgūbas* 'keturgubas'.

Kad dėl nukeltinio kirčio bus atsiradusi priesaga *-ūlis* (*-ūlė*) iš *-ulis* (*-ulė*), rodo ir tai, kad ši priesaga turima tik žemaičių, kuriems būdingas nukeltinis kirtis. Gali kelti abejonę tik ta aplinkybė, kad kai kurie vediniai su priesaga *-ūlis* vartojami pietų žemaičių pakraščiais, kur dėsningo nukeltinio kirčio jau nebėra, plg. anksčiau minėtus žodžius, esančius V. Vitkausko žodyne. Tačiau ir toms pakraštinėms šnektoms tam tikrais atvejais būdingas nukeltinis kirtis¹. Galimas daiktas, kad anksčiau jis čia buvo reguliaresnis negu dabar, nes žemaičių pakraščių šnektos yra stipriai paveiktos gretimų aukštaičių tarmės, kuriai nukeltinis kirtis yra svetimas.

Kai kurios aukštaičių tarmės (taip pat ir kai kurie žemaičiai) vietoj minėtųjų darinių su priesaga *-ūlis* turi priesagos *-ulis* (su trumpuoju *u*) atitikmenis, pavyzdžiui: *dvōkulis* 'dusulys', *nūomirulis* 'nuomaris, epilepsija', *jūodulis* (arba *juōdulis*) 'tetervinas'², *pāvargulis* 'pavargėlis'³. Kai kurios tarmės ir bendrinė kalba turi daug daiktavardžių deminutyvų su kirčiuota priesaga *-ulis*, *-ė*. Be to, su kirčiuota priesaga *-ulis*, *-ė* esama ir įvairių kitų daiktavardžių ir būdvardžių vedinių⁴. Taip pat turime ir nemaža vietovardžių su ta priesaga, pavyzdžiui, su nekirčiuota priesaga: *Biržulis* ež. Pāvandenė (Telšių raj.), *Gėrulis* up. Tvėrai, *Giedulis* ež. Viekšniai, *Niėdulis* ež. Daūgai, *Sribulis* up. Šiluva, *Taūrulis* up. Naujamiestis ir kt.⁵ Tačiau oficialusis upės vardas *Virkulė* Laūkuva vietos tarmėje tariamas su priesaga *-ūlė*, t. y. *Virkūlė*. Prie tos upės yra ir kaimas *Virkūlės*⁶. Be to, dar yra vienas upės vardas su priesaga *-ūlė*: *Kerūlė* Vidūklė⁷.

¹ Vitkauskas V. Kuršėnų tarmės kirtis ir priegaidė // Lietuvių kalbos klausimai. V., 1960. T. 3. P. 67–68.

² Lietuvių kalbos gramatika. V., 1965. T. 1. P. 292, 352.

³ LKŽ IX 668.

⁴ Žr. Lietuvių kalbos gramatika. T. 1. P. 274, 324–325, 352, 583.

⁵ Vanagas A. Lietuvos TSR hidronimų daryba. V., 1970. P. 200.

⁶ Nežinia, kodėl to kaimo nėra „Lietuvos TSR administracinio teritorinio suskirstymo žinyne“ V., 1976.

⁷ Vanagas A. Op. cit. P. 201.

Tarmėse ir bendrinėje kalboje esama darinių su priesaga *-ulyš, -ė*, pavyzdžiui: *čiaudulỹš, dygulỹš, sopulỹš* ir kt.⁸ Pagal tokius vedinius, matyt, yra naujai pasidarytas ir V. Vitkausko žodyne randamas žodis *pragydrulỹš* (greta iprastesnio *prāgydrūlis*)⁹.

Žemaičiai turi žodį *ātīgūlis* 'antras atsigulimas rytą, anksti atsikėlus; ilgiau gulėjęs dirvonas' Laūkuva, Kalnālis, Vārduva, Laižuva, Plūngė, Šātės, Gargždaī ir kt.¹⁰ Šis daiktavardis padarytas iš veiksmažodžio *atgulti*, o jo šaknies ilgasis *ū* gali būti aiškinamas kaip kiekybinės balsių (*u : ū*) kaitos atvejis. Tačiau visai galima, kad prie šio žodžio pabaigos *-ūlis* gali būti prisidėjęs nukeltinis kirtis ir priesagos *-ūlis* analogija. Tokių atvejų, kai priesaga ir ne priesaga, o tik taip pat skambanti žodžio pabaiga, įeinanti į šaknį, traktuojama vienodai, tarmėse turime gana daug. Pavyzdžiui, vakarų aukštaičiai kauniškiai sako *akė* 'akėjo', *vagó* 'vagójo', *važiáu* 'važiāvo', *daináu* 'dainavo' ir greta *ė* 'ėjo', *sė* 'sėjo', *jó* 'jójo', *dáu* 'dāvē' ir kt.

Lietuvių kalbos žodžių darybos tyrinėjimuose čia aprašytų pavyzdžių su priesaga *-ūlis* (arba *-ūlė*) nėra, išskyrus vieną žodį *ātiskydūlis*, kurį pateikia V. Urbutis¹¹. P. Skardžius¹² ir J. Otremskis¹³ šių darinių visai nežinojo.

⁸ Lietuvių kalbos gramatika. T. 1. P. 192 ir kt.

⁹ Vitkauskas V. Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas, p. 277.

¹⁰ LKŽ I 378.

¹¹ Lietuvių kalbos gramatika. T. 1. P. 336.

¹² Skardžius P. Lietuvių kalbos žodžių daryba. V., 1943.

¹³ Otrębski J. Gramatyka języka litewskiego. Warszawa, 1965. T. 2.